

Päivi Heikkilä-Halttunen,
PhD, laste- ja noortekirjanduse uurija

Noorus argipäeva ja fantaasia vahel

Vaateid 21. sajandi soome noortekirjandusele

Soome noorteromaanides võib järjest enam kohata oluliste probleemide käsitlemist ja väljakutse esitamist lugejale. Samas valmistab laste ja noorte lugemuse vähenemine kasvavat muret.

Paari viimase aasta jooksul on soome noortekirjandus alustanud raginal maailma vallutamist. Näiteks Salla Simukka „Lumikki triloogia” tõlkeõigused on müüdnud rohkem kui 40 riiki – taoline megaedu on Soome kirjastusmaailmas enneolematu. Triloogia ilmub nii Venemaal, USA-s kui Araabimaades, kus varem pole soome laste- ja noortekirjandust peaaegu üldse avaldatud.

„Lumikki triloogia” puhul pandi erandlikult palju rõhku visuaalsele küljele ja kirjaniku brändi loomisele. Esimest korda ajaloos reklaamiti soome noorteromaani silmatorkavalt isegi bussipeatuste reklaamipindadel!

Seega on igati mõisteta, et kirjastused otsivad juba palavikuliselt uusi potentsiaalseid maailmavallutajaid.

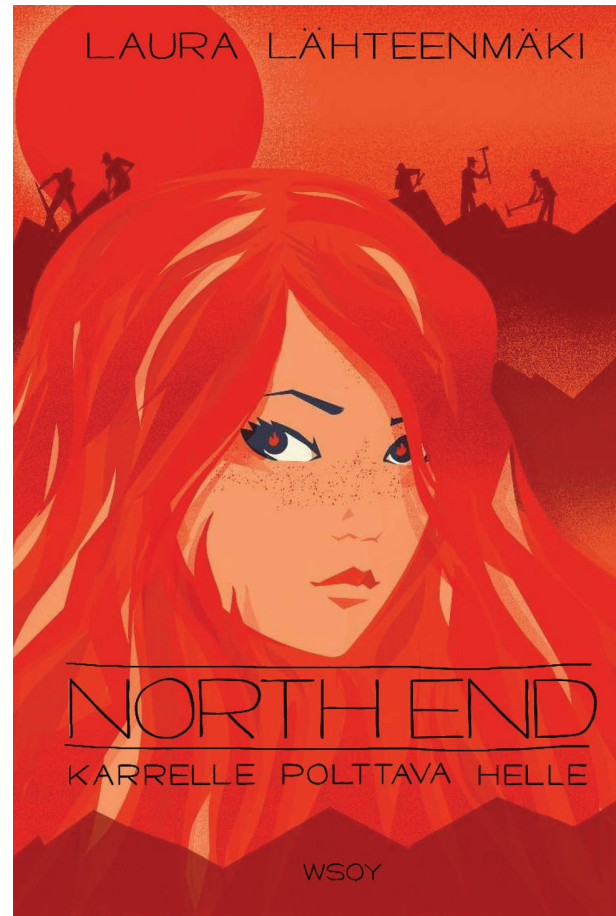
Soome noortekirjanduses ongi levinud sarjad, sel moel tahetakse siduda lugejat kord loodud maailma ja selle tegelastega. Raamatusarjade uued osad ilmuvad senisest kiiremas tempos, mis omakorda tekitab uusi pingeid kirjanikele.

Ometi on ainult viiendik Soomes ilmuvast laste- ja noortekirjandusest pärit Soome autorite sulest. Viimase aasta jooksul on kirjastused asunud pi-

rama eelkõige tõlgitud laste- ja noorteraamatute avaldamist, mis on omamaise kirjanduse seisukohast kahtlemata positiivne.

Suurimad raamatukirjastused WSOY, Tammi ja Otava panevad põhirõhu hästi müüvatele ja varasemast tuttavatele autoritele. Nii mõnigi juba kogenud noortekirjanik on olnud sunnitud kirjastust vahetama. Kirjandusvõistluste kaudu otsitakse siiski pidevalt ka uusi talente; viimati korraldas Otava noorteromaanide võistluse, mille võitis Nadja Sumase „Rambo”. Sügisel ilmuv romaan räägib tähelepanuhäirega poisist, kes koolis jääb parema meelega kõrvaltvaataja rolli.

Majanduslangus, töötus ja vanemate probleemid jõuavad reaalselt noorte igapäevaellu ka noorteromaanides. Tuula Kallioniemi põhikooli noortele mõeldud „Pögenemine” („Pako”, Otava 2015) kirjeldab erinevatest ühiskonnaklassidest pärit peresid, kus vanemad on lastest võõrandunud, igaüks ise põhjusel. Erinevused perede sisetulekutes tekitavad pingeid ka Markku Karpio „Ellujäämismängus” („Selviytymispeli”, Tammi 2014). Skaudirühmaga matkale läinud noored muretsevad vanemate tuleviku pärast, sest väikese valla tähtsaim tööandja, tehas, vallandab suure osa töötajatest. Ühtekuuluvustunne lööb seiklusrikka retke jooksul pead tõstva kadeduse ja vimma tõtu tugevasti kõikuma.

USAs räägitakse palju *sick lit*-kirjandusest, mille üheks pioneeriks võib pidada John Greeni loomingut. Termin kirjeldab noorteromaani uut žanrit, kus peategelasel on raske haigus või sündroom, mis tema igapäevast elu mingi moel piirab. Sama trend avaldub ka soome noorteraamatutes: näiteks peavad noored peategelased lisaks teistele noorusega kaasnevatele mööduvatele probleemidele toime tulema ärevuse, söömishäirete ja depressiooniga.

Enesehävituslik noorus on olnud üks noorteroomaani viimaseid tabusid, aga nüüd käsitletakse noorteraamatutes sedagi teemat sagedamini. Terhi Rannela „Läbi öö” („Läpi yön”, Otava 2014) jutustab enesetapukatsesst toibuva teismelise tüdruku tervenemisest ja Kirsti Kurose „Kuri Tuul” („Paha Puuska”, Karisto 2015) kirjeldab vanema õe pikka toibumisprotsessi pärast noorema venna enesetappu.

Rahvusvahelised trendid jõuavad tänapäeval kiiresti laste- ja noortekirjandusse. Pärast fantaasiakirjanduse populaarsuse tõusu on kirjanikud ammutanud inspiratsiooni soome rahvapärимusest ja mütoloogiast (Timo Parvela triloogia „Sampo valvurid” („Sammon vartijat”, Tammi 2007–2009), Sari Peltoniemi „Kuulen kutses metsa varju” ja

„Haldja poeg” („Kuulen kutsun metsänpeittoon”, Tammi 2011; „Haltijan poika”, Tammi 2013), Ritva Toivola „Toomas Karumeel” ja „Anni Unenägi” („Tuomas Karhumiehi”, Tammi 2009; „Anni Unennäkijä”, Tammi 2011) jt). Ka pararomantilistest armastuslugudest on kirjutatud soome variante, nagu näiteks Elina Rouhaise libahundi teemat käsitlevas „Hundipiiri” sarjas („Susiraja”, Tammi, alates 2012).

Soomerootsi kirjaniku Maria Turtschaninoffi viimane ajalooline noorteroomaan, triloogia esimene osa „Maresi: punase kloostris kroonikad” („Maresi: Krönikor från Röda klostret”, Schildts & Söderströms 2014), sai Finlandia Juniori, Soome hinnatuima laste- ja noortekirjanduse auhinna. Raamat käsitleb jõuliselt naiste vastu suunatud vaimse ja füüsilise vägivalda teemat.

„Maresit” võib pidada feministlikuks noorteroomaaniks. Teose sündmused leiavad aset naiste ühiskonnas, nunnakloostri. Igal kloostris asukal on olnud oma põhjus kloostris müüride vahelt varju otsida. Raamatu minategelane Maresi on kohusetundlik, kloostris kogukonnas hinnatud tüdruk, kes vähehaaval saab teadlikuks oma erilisest andest. Romaani läbivaks liiniks on Maresi otsingud oma tee, jõu ja enesehinnangu leidmiseks, mis on olnud

Laste- ja noortekirjanduse kajastamine meedias on Soomes vähenenud ja juhuslikuks muutunud. Arvustusi ilmub endisest vähem, suuremad ajalehed ei jälgi enam süstemaatiliselt uudisraamatuid.

tüdrukutekirjanduse põhilisteks teemadeks läbi aegade.

Mullu sügisel Soomet külastanud ameerika teadlane William G. Brozo algatas arutelu eelkõige poiste jaoks kohandatud lugemiskasvatuse vajalikkuse üle. Ka ise noortekirjanikuna alles noor, „Nohiku” raamatusarja („Nörtti”, Otava 2012–2014) autorina tuntud Aleks Delikouras (sünd 1990) on poiste lugemisharrastuse populariseerijana esinenud koolides ja raamatukogudes. Ta on rõhutanud, et väiksest peale arvutimängude löksu jäänud poisid vajavad ka lugemiseks samasugust kannustust ja edurõõmu, nagu nad saavad mängude maailmast. Arvutimängudest sõltuvusse sat-

tunud Nohik sai kõigepealt tuntuks YouTube'i videotest ja alles hiljem raamatuteglasena. See kontseptsioon töötab, ja paljud varem lugemist halvustanud poisid on huvitunud Delikourase raamatutest. Triloogia ülesehitus jälgendab arvutimänge ja raamatutes on palju siseringihuumorit. Režissööriks õppiv Delikouras käib sageli koolides oma raamatutest rääkimas. Oma lugemisharrastuse visast ja natuke juhuslikust edenemisest jutustades on tal õnnestunud veenda õpetajaid, et poistele tuleks anda ilukirjanduse lugemisel ja selle üle arutlemisel rohkem valikuvõimalusi: motivatsioon ja huvi loetava vastu on poistele parim stiimul.

Seita Vuorela (2011. aastani Parkkola) enneaegne surm kõigest 44aastaselt 2015. aasta kevadel oli soome noortekirjandusele suur kaotus. Vuorela ja Jani Ikose „Riff” („Karikko”, WSOY 2012) võitis 2013. aastal esimest korda välja antud Põhjamaade Nõukogu laste- ja noortekirjanduse auhinna. Vuorela stiilis on midagi väga ebasoomlaslikku. Kogu tema looming jääb rahvusvahelise noorte fantaasiabuumi aega. Ta kasutas seda fantaasiakirjanduse tõusu ära, aga arendas ühtlasi edasi omaenda auahnete kunstiliste eesmärkide suunas viisil, mis ühtaegu reformis noortekirjandust kui julgustas teisi noortekirjanikke julgemalt põhivoolust erinema. „Rifi” melanhoolia ja varjatud lei-na alatoon ning pingestatud jutustamisstiil üllatasid paljusid täiskasvanud lugejaid: nad olid haaratud teose tugevast ilukirjanduslikust veenvusest ja mitmekihilisusest, mida nad poleks varem osanud seostada noortekirjandusele iseloomulike joontega!

Üks viimaste aastate rängematest soome noorteromaanidest on Terhi Rannela „Kõige nelja tuule poole” („Taivaan tuuliin”, Otava 2007). Raamat ilmus ainult natuke enne Soome esimest koolitulistamistragöödiat Keski-Uusimaal Jokelas, kus 18aastane abiturient noormees tappis koolimajas kaheksa inimest ja lõpuks iseenda. Rannela romaan on noortekirjandusele tüüpiline arengulugu, mis jälgib koolikiusamise ohvriks langenud tüdruku, Aura, kasvamist lapsest nooreks täiskasvanuks. Ema surm autoõnnetuses ja isa võimetus tunnustada tütre leiua ja ängi viivad selleni, et Aura kaasatakse poliitilise äärmusliikumise tegevusse. Raamatu lõpus siseneb Aura iseseisvuspäeva aktuse ajal oma vana kooli

saali, seljakotis tiksuv pomm, ent lõpplahendus jääb lahtiseks.

Soomes ei pälvinud romaan suuremat tähelepanu, aga Saksamaal (sks pealkiri „Blown away”) on see saavutanud koolides kultusteose staatuse ja äratanud diskussiooni moraaliteemadel. Saksalased küsisid Terhi Rannelalt, kas ta ei karda, et tema raamat võib mõnda väimselt ebastabiilset noort lugejat mõjutada. Kirjanik leiab aga, et noortekirjanik ei saa kirjutada tõsisest, valusatest teemadest, olemata valmis avama end hirmule.

Noortekirjandusse suhtutakse Soomes aeg-ajalt ikka veel üsna üleolevalt. Vilja-Tuula Huotarise Finlandia Juniori auhinnaga pärjatud noorteroomaan „Valgust valgust valgust” („Valoa valoa valoa”, Karisto 2011) kujunes netifoorumites lausa tüliõunaks, sest osa täiskasvanuid pidas romaani peategelaste, 14aastaste tüdrukute seksuaalsuse ning ühe teise tüdruku enesehävitusslikkuse kirjeldusi liiga julgeteks. Huotarise noorteroomaan on emade ja tütarde ühine võimas lugu, mis usaldab lugeja enda otsustusvõimet ja kasutab palju metafiktiivset esituslaadi. Väljamõeldise ja reaalsuse piirid hägustuvad lugeja tähelepanu vangistavalt. Romaan käsitleb peenetundeliselt ka ühte lähiajaloo traumat, 1986. aasta Tšernobõli tuumajaama katastroofi järelmõjusid.

Lähiajalooost kirjutab huvitavalt ka Sisko Latvus oma kahes noorteroomaanis „Kodust kaugel” („Kaukana omalta maalta”, WSOY 2011) ja „Kaks vikerkaart” („Kaksi sateenkaarta”, WSOY 2014). Esimene käsitleb ingerisoomi perekonna saatust Leningradi blokaadi ajal. Pere evakueeritakse härjavankril Siberisse. Sama perekonna hilisemast elust jutustava „Kahe vikerkaare” tegevus toimub 1990ndate alguses: Moskvast on toimunud riigipööre ja Eesti kuulutab välja iseseisvuse. Viieteistkümnendaastase Inna pere kaalub kolimist sugulaste juurde Soome. Latvus kirjeldab mõjuvalt Inna tundeid pärast Soome elama asumist. Tallinnasse jäänud vanavanemate ellusuhtumine ja suguvõsa pärand on Inna jaoks olulised ka uuel kodumaal.

Lähiajaloo kõrval on leidnud oma koha tulevikus asetleidvad düstooapiad. Enne „Lumikki triloogiat” ilmus Salla Simukkalt kaks omavahel seotud romaani „Jäljetult” ja „Mujal” („Jäljellä” ja „Toisaalla”, Tammi 2013), kus peategelaseks on 15aastane Emmi. Nagu „Lumikki triloogias”, kasutas Simukka neiski raamatuis viiteid mitte ainult Grimm muinasjuttudele, vaid ka H. C. Anderseni muinasjutule „Väike merineitsi”. Emmi on

käinud mänguteraapias, mis pidi aitama tal avastada oma andeid. Trotsi täis tüdruk põgeneb kodust, aga märkab peagi, et on üksi terves maailmas.

Laura Lähtenmäki asetab oma samuti düstooopilises „North Endi” triloogias (WSOY 2012–2014) rõhu keskkonnakaitsele. Loodusvarade vale kasutamise tõttu on puudus energiast ja paljudest igapäevastest tarbekaupadest. Peategelasteks on kolm murdealist tüdrukut. Düstooopiates käsitletakse sageli samu nooruse põhiküsimusi kui realistlikeski noorteroomaanides, kuigi igapäevaelu raamid võivad olla keerulisemad ja tänapäeva noorte silmis eksootilisemad.

Laste- ja noortekirjanduse kajastamine meedias on Soomes vähenenud ja juhuslikuks muutunud. Arvustusi ilmub endisest vähem, suuremad ajalehed ei jälgi enam süstemaatiliselt uudisraamatuid. Laste- ja noortekirjandusest kirjutatakse rohkem asjaomaste ametiliitude ja erialaühenduste ning lastekaitseorganisatsioonide poolt välja antavates ajakirjades (Lasteraamatuinstituudi ajakiri Onniamani, IBBY Finlandi ajakiri Virikkeitä, lastekultuuriajakiri Tyyris Tyllerö, Lastekaitse Keskliidu ajakiri Lapsen maailma, Mannerheimi Lastekaitseliidu väljanne Lapsemme jt) ning kirjandusblogides. Kirjandushuviliste blogid reageerivad uute raamatute ilmumisele enamasti palju kiiremini kui põhivoolumeedia.

Olulist rohujuuresandit tööd teevad koolides ja raamatukogudes raamatusoovitajad, kes tutvustavad erinevatele vanuserühmadele raamatuid, mis neid huvitada võiksid. Ka laste- ja noortekirjanikel on kombeks käia koolides lastega kohtumas. Kuigi Soome koolilapsed on PISA testide järgi veel innukate lugejate pingerea eesotsas, on siiski põhjust senisest rohkem muretseda noorte lugemishuvi vähenemise pärast. Soomes oleks seega vaja uut, varasest lapsepõlvest täiskasvanueani ulatuvat põhjalikku lugemisharjumuste uuringut.

Soome keelest tõlkinud **Kadri Jaanits**

Päivi Heikkilä-Halttunen on filosoofiadoktor ja Tampere ülikooli lastekirjanduse dotsent, laste- ja noortekirjanduse uurija ning kriitik. Oma blogis „Lastenkirjahylly” (Lasteraamaturiinul) (<http://lastenkirjahylly.blogspot.fi>) arvustab ta uusi laste- ja noorteraamatuid.